

QISHLOQ XO'JALIK MAYDONLARI MEHNAT RESURLARINI CHORLOVCHI OMIL SIFATIDA

Abduvaliyev Hayitboy Abdug'aniyevich

Farg'ona davlat universiteti geografiya kafedrasida katta o'qituvchisi, g.f.f.d., (PhD).

Hamdamova Feruza Alijon qizi

Farg'ona davlat universiteti, geografiya mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: *Maqolada ma'muriy tuman chegarasida ko'proq qishloq maydonlariga ega ammo zarur mehnat resurslariga ega bo'lmagan hududlarda yuzaga kelayotgan norasmiy mehnat bozorlarining hududiy jihatlari ilmiy jihatdan asoslangan. Shuningdek, bunday vaziyat Farg'ona vodiysi viloyatlarida alohida ahamiyat kasb etib borayotganligi, aholi zich joylashgan bo'lsada uning joylashuvida nomutanosibliklar mavjudligi yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *tabiiy geografik omil, geografik joylashuv, norasmiy mehnat bozorlari, mehnat resurslari, mehnat resurslarining yetishmasligi, aholi jon boshiga to'g'ri keladigan yerlar miqdori, demografik yuk.*

KIRISH

Bugungi mamlakatimiz ijtimoiy hayotida mehnat resurslari va aholi bandligini oshirish, mavjud muammolar yechiga javob beradigan uzoq muddatli strategik maqsadlar ishlab chiqish, ijtimoiy-iqtisodiy muammolarning yechimini topishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, mavjud davlat dasturlari ijrosini ta'minlash, kambag'allikni kamaytirish va aholi turmush darajasini yaxshilash kabi muhim masalalar dolzarblik kasb etmada.

Mazkur ustuvor vazifalarni amalga oshirishda aholini ish bilan ta'minlashning samarali ijtimoiy-iqtisodiy va tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini tatbiq etish muhim ahamiyatga ega. Bu esa ayniqsa ishsizlik, norasmiy ish bilan bandlik va kambag'allik darajasini kamaytirishga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan mazkur muammolar va ularning yechimlari aniq ko'rsatilgan: kambag'allikni kamaytirish – bu alohida tadbirkorlik ruhini uyg'otish, insonning ichki kuch-quvvati va salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish, yangi ish o'rinlarini yaratish bo'yicha kompleks iqtisodiy va ijtimoiy siyosatni amalga oshirish, demakdir" [1]. Bu esa mehnat resurslarining oqilona bandligini ta'minlashi, ishsizlikni kamaytirishni taqozo etadi. Ularni ijobiy hal qilish aholi turmush darajasini oshirishga olib keladi. Hozir mamlakat mehnat resurslarining ish bilan band bo'lmagan qismi ko'rsatkichi asta-sekin o'sib borish an'anasiga – tendensiyasiga ega. Bunday holat sanoat mehnatining tor doirada qo'llanilishi, yangi ish joylarini yaratishga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmining yetarli emasligi, mehnat resurslari sonining ish joylari miqdoriga nisbatan tezroq o'sishi, ishchi kuchiga talab va taklif o'rtasida mutanosiblikning mavjud emasligi, mahalliy kadrlar

malakasi va raqobat qobiliyatining pastligi va ularning ish axtarish harakatlari sustligi bilan asoslanadi [3, 5].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Geografiya fanining rivojlanishida turli xil yoʻnalishlar, oqimlar, konsepsiyalarni zamon va makonda muntazam almashinib kelishini taqozo etadi. Natijada esa fanda aholi va u bilan bogʻliq turli jarayonlarni oʻrganishning maʼlum yoʻnalishlari shakllandi. Birinchi yoʻnalish haqiqiy geografik yoʻnalish boʻlib, bunda aholining hududiy tarqalishi, joylashishi va unga taʼsir etuvchi omillarga asosiy eʼtibor berildi. S.A.Kovalev (1963), V.G.Davidovich (1964), G.M.Lappo (1969), B.S.Xorev (1981), V.P.Pokshishevskiy (1978), V.SH.Djaoshvililar (1979) tomonidan aholi joylashuvi va aholi punktlari shakllanishining nazariy-uslubiy asoslari yaratilgan. Oʻzbekiston va MDH davlatlari aholi joylashuvining mintaqaviy muammolari S.A.Kovalev (1980), E.Toshbekov (1985), R.Valiyevalarning (1970) ishlarida batafsil yoritilgan. Aynan bunday tadqiqotlar MDH davlatlarida bu yoʻnalishni geografiyaning yetakchi tarmoqlaridan biriga aylantirdi. Bu jarayon Oʻzbekistonda O.Ata-Mirzayev, A.Soliyev, A.Qayumovlar tomonidan rivojlantirildi. Shubxasiz, bu olib borilgan tadqiqotlar amaliy va nazariy ahamiyatga ega boʻlib, aholini hududiy tashkil etishni takomillashtirishga oʻzlarini salmoqli xissalarini qoʻshdilar. Bu yoʻnalishda aholi geografiyasining ikkinchi tarmogʻi sifatida qishloqlar geografiyasi (geouraristika) rivojlantirildi. Bu sohaning MDH davlatlarida jadal rivojlanishiga S.A.Kovalev (1980), I.A.Alikseyevlarning (1990) xizmatlari katta. Oʻzbekistonda qishloqlar geografiyasining rivojlanishida A.Soliyev (1995), M.Nazarovlarning (1996) tadqiqotlari sezilarli oʻrin tutadi. Hozirgi kunda ham bu yoʻnalishda olib borilayotgan ishlar mamlakatimizda aholini hududiy tashkil etilishini takomillashtirishga katta yordam bermoqda [2, 4].

Muhokama va natijalar. Bugungi kunda aholini hududiy tashkil etishning dolzarb muammolari turli davlatlar, mintaqalar, kichik mintaqalar va xatto aholi punktlari uchun ham bir-biridan farq qiladi. Biroq aholini hududiy tashkil etishning umumiy xususiyatlaridan kelib chiqib barcha mintaqalar uchun umumiy boʻlgan jihatlar ham mavjud. Ular qatoriga quyidagi 3 ta muammo kiradi.

Aholining hududiy tashkil etish bilan bogʻliq birinchi muammo hozirgi zamonda dunyo aholisining tez surʼatlar bilan oʻsishidir. Aholi nafaqat aholisi siyrak hududlarda balki, aholisi oʻta zich hududlarda ham tez surʼatlarda oʻsmoqda. Baʼzi xollarda xatto aksincha holatlar ham mavjud: aholisi zich hududlarda aholi jadal oʻsmoqda, kam aholili hududlar aholisi yanada kamaymoqda. Shunday qilib, bir vaqtning oʻzida ikkita oʻzaro bogʻliq muammo yuzaga keladi: dunyoning baʼzi joylarida aholi zichligi haddan ziyod koʻpayib bormoqda va boshqa qismlarida hali maʼlum boʻlgan resurslarni maqbul rivojlantirish uchun yetarli aholi mavjud emas (yangi resurslar odatda noqulay sharoitli, aholisi siyrak hududlarda mavjuddir). Ahamiyatli jihati ikki muammo ham bir mamlakatning ichida uchrashi va katta hududiy tashkil etish muammolarini yuzaga keltirishi mumkin. Mazkur muammo Fargʻona vodiysi hududida ham uchraydi. Markaziy Fargʻona choʻl mintaqasida (Boʻz, Ulugʻnor, Mingbuloq, Yozyavon tumanlarida) yer resurslarini oʻzlashtirilishi, sanoatni rivojlantirish

uchun ishchi kuchini yetishmasligi kuzatilib, norasmiy mehnat bozorlari shakllanishiga sabab bo'lmogda. Xususan, Quva va Toshloq tumanlarining Quvasoy shahar hududiga yaqin qismida shunday norasmiy mehnat bozori yuzaga kelgan. Bu norasmiy mehnat bozorining shakllanishida o'ziga xos geografik qonuniyatni kuzatish mumkin. Quva tumanida aholi zichligi 604,5 kishini, Toshloq tumanida 873,7 kishini tashkil etgani holda, Quvasoy shahrida aholi zichligi atiga 220,2 kishini tashkil etadi. Bu esa Toshloq va Quva tumanlari mehnat resurslarining mazkur hududga oqimini ta'minlovchi asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda [77].

Norasmiy mehnat bozorlari yuzaga kelishida demografik yuk ko'rsatkichi sifatida baholanadigan aholi zichligi yuqori bo'lishi asosiy o'rinni egallamoqda. Aholi o'ta zich joylashgan tumanlar bilan aholi siyrak joylashgan tumanlar chegarasida mehnat bozorlarini yuzaga kelganligi, mehnat migrantlari sonini ortganligini kuzatish mumkin. Aholiin hududiy tashkil etilishi bilan bog'liq bo'lgan mazkur muammoning yechimini topish, mintaqaviy imkoniyatlarni qidirish tadqiqotning bosh (asosiy) maqsadlaridan biridir [66].

Aholini hududiy tashkil etish bilan bog'liq muammoning ikkinchi turi ayrim hududlarda aholining bir joyga yig'ilishidagi katta farqlarning mavjudligi bo'lmogda. Katta shaharlarda aholi soni doimiy ravishda ko'payib, uning zichligi 100 ming kishigacha yetayotgan bir paytda qo'shni hududlarda aholi soni keskin qisqarishi kuzatilmoqda. Bu holat aholining bir tekisda joylashish muammosini kuchaytiradi. Xususan mamlakatimizda aholi soni 100 mingdan ortiq 21 ta shaharlar mavjud bo'lib, ularning 5 tasi (Namangan, Andijon, Farg'ona, Qo'qon va Marg'ilon) Farg'ona vodiysiga to'g'ri keladi. Ularda qariyb 2 mln kishi istiqomat qilmoqda (1-jadval).

1-jadval

Farg'ona vodiysida aholisi 100 ming kishidan ortiq bo'lgan shaharlar aholisining 2010-2022 yillardagi o'sishi

Shaharlar	Aholi soni (ming kishi)		O'sish (foizda)
	2010 yil	2022 yil	
Andijon sh.	373,8	458,5	122,7
Marg'ilon sh.	202,6	242,5	119,7
Namangan sh.	449,2	661,1	147,2
Farg'ona sh.	234,7	299,2	127,5
Qo'qon sh.	221,4	259,7	117,3

Mamba: www.farstat.uz, www.andstat.uz, www.namstat.uz sayti ma'lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblangan.

Vodiyda keyingi yillarda aholi sonining shahar joylarda jadallik bilan o'sib borishi kuzatilmoqda. Bunday o'sish qishloq tumanlari aholisi o'sishidan tezroq kechayotganligini va bu esa vodiy shaharlarida (ayniqsa, katta shaharlarda) talabidan ortiqcha mehnat kuchlarining yig'ilib borayotganligini ko'rsatadi.

Dunyo tajribasidan ma'lumki, «soxta urbanizatsiya» deb atalgan bu jarayon vaqtida tartibga solinmasa, uning o'sishi aholi bandligi va uy-joy fondi bilan muvofiqlashtirilmasa shahar atrofida «vaqtincha turar joylar» (trushovka) yuzaga kelib, ish bilan band bo'lmagan jinoyat qilishga moyil aholining bir maskanga to'planishi yuz beradi. Tabiiy-demografik

imkoniyatlar bilan aholi soni o'rtasidagi nomutanosiblik aholini oziq-ovqat maxsulotlari bilan ta'minlash muammosini ham keltirib chiqarishi mumkin [8].

Aholining hududiy tashkil etishdagi dolzarb muammolarning uchinchi turi – istiqbolli rivojlanish nuqtai-nazardan oqilona bo'lmagan ko'chishlarning mavjudligidir. Allaqachon to'lib toshgan aholi maskanlariga aholining ko'chib borishi hozircha foydalidek ko'rinishi ammo, vaqtlar o'tib bu ko'chishlar katta ijtimoiy-iqtisodiy inqirozni yuzaga keltirishi kuzatiladi. Masalan, Meksikada aholining katta qismi Mexikoga ko'chmoqda. Biroq, shahar o'sib borayotgan bosimni hozirdanoq ko'tara olmay qoldi. Mamlakatimizdagi Muborak, Gazli, Sho'rtan kabi resurs shaharlarda ham aholining tez o'sib borayotganligi ham shunga o'xshashdir. Vaqti kelib, ushbu shaharlarning neft-gaz zahiralari tugaydi, shunda u yerdagi hududning tabiiy-demografik imkoniyatining pastligi o'zining salbiy ijtimoiy-iqtisodiy holatini yuzaga keltirishi mumkin. Farg'ona mintaqasidagi Sho'rsuv, Andijon, Janubiy Olamushuk va Polvontosh kabi resurs posyolkalarda ham shu holat kuzatilmoqda. Aholi soniga nisbatan tabiiy resurslarni (birinchi navbatda yer va suvni) yetishmasligi kuzatiladi. Vaholanki bir paytlar ular ham huddi Muborak, Gazli, Sho'rtan kabi aholini o'ziga oxanrabodek tortgan edi [9].

Xulosa. Shuni aytib o'tish kerakki, norasmiy mehnat bozorlari shakllanishiga asosiy sabab bo'layotgan omil sifatida katta qishloq xo'jalik maydonlari va unga yetarli ishchi kuchlari bo'lmayotganlidadir. Bu holatni tezda bartaraf etish qiyin, ammo bu holatni maqsadli va to'g'ri yo'lga qo'yilsa aholi daromadlari oshishiiga olib keladi. Muammoli tarafi shundaki, bundayo mehnat bozorlarining mavsumiy ekanligida bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020-yil 29-fevral. Kun.uz sayti.

2. Abdug'aniyevich, A. H., & Abdumalik o'g'li, A. A. (2022). HUDUDNING TABIIY-GEOGRAFIK XUSUSIYATLARI AHOLI JOYLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMIL SIFATIDA. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 1(12), 576-581.

3. Абдувалиев, А. Х., & Абдулхамидов, А. А. Ў. (2022). МАРКАЗИЙ ОСИЁ АҲОЛИСИНИНГ ДЕМОГРАФИК ВАЗИЯТИГА ТАБИИЙ-ГЕОГРАФИК ОМИЛЛАРИНИНГ ТАЪСИРИ. Academic research in educational sciences, 3(10), 435-440.

4. Hayitboy Abduganiyevich Abduvaliyev, Akbarjon Adhamjon Ogli Vahobjonov, & Komilaxon Dilmuhammad Qizi Rahimberdiyeva (2022). ENCLAVE AND EXCLAVE REGIONS OF CENTRAL ASIA. Scientific progress, 3 (1), 87-89.

5. Abduganiyevich, A. H., & Xasanovna, J. M. (2021). THEORETICAL BASIS OF STUDYING THE TERRITORIAL STRUCTURE OF THE POPULATION ON NATURAL LANDSCAPE OBJECTS. Thematics Journal of Geography, 6(1).

6. Абдувалиев, Ҳ. А., Ҳамдамова, Ф. А. Қ., & Эралиева, З. З. Қ. (2021). ЛАНДШАФТ ОМИЛИ АСОСИДА АҲОЛИ ҲУДУДИЙ ТАКРИБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. Academic research in educational sciences, 2(12), 1141-1145.

7. Abduvaliyev, H. A. (2020). GEOGRAPHICAL DIRECTIONS OF THE STUDY OF THE TERRITORIAL ORGANIZATION OF THE POPULATION. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(6), 255-261.

8. Абдувалиев, А. Ҳ., & Парпиева, Г. М. (2022). ФАРҒОНА ВОДИЙСИДА АҲОЛИНИНГ ЕР БИЛАН ТАЪМИНЛАНГАНЛИК ДАРАЖАСИ ВА УНИНГ АҲОЛИ ЗИЧЛИГИГА ТАЪСИРИ. Academic research in educational sciences, 3(4), 1174-1183.

9. Абдувалиев, А. Ҳ., & Абдулхамидов, А. А. Ў. (2021). ФАРҒОНА ВОДИЙСИДА АҲОЛИ ЖОЙЛАШУВИНИНГ ИЖТИМОЙИЙИҚТИСОДИЙ ОМИЛЛАРИ. Academic research in educational sciences, 2(12), 1127-1136.

10. Isomiddinovich, A. O., Maxmanazarovich, A. D., & Dilmurodovna, K. T. (2022). PROBLEMY AND PERSPECTIVE ECOLOGIZATION SELSKOGO HOZYAYSTVA NA OSNOVE ECOLOGO-HOZYAYSTVENNAYA OTSENKA TERRITORII. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 1(12), 568-575.

11. Абдурахмонов, Д. М. (2022). ФАРҒОНА ВИЛОЯТИДА ГИДРОГЕОЛОГИК ШАРОИТИНИ ЁМОНЛАШУВИ ВА УНИ ОҚИБАТЛАРИ. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 1(12), 563-567.

12. Абдурахмонов, Д. М. (2019). ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ И ДИНАМИКА ПАРАГЕНЕТИЧЕСКИХ ЛАНДШАФТОВ. Экономика и социум, (12), 154-157.

13. Абдурахмонов, Д. (2022). ФАРҒОНА ВОДИЙСИНИ РЕГИОНАЛ–ЛАНДШАФТ ТАДҚИҚОТЛАРИ. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 1(11), 314-317.

14. Абдурахмонов, Д. (2022). ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ГЕОЭКОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ. ИЛОҚОР О'QITUVCHИ, 2(21), 58-63.